

FONT ZSUZSA

A pietizmus előzményei Brassóban: Marcus Fronius munkássága

Marcus Fronius (1659–1713) volt az erdélyi szászok, a középkorban megtelepedett németajkú populáció gazdasági központjának, Brassónak az első papja (1703) és ezzel párhuzamosan a barcasági dékán (1706) haláláig. A jelen tanulmány karrierjének azokat a pontjait emeli ki, amelyek rávilágítanak Froniusnak a 18. századi lutheránus vallási megújulási mozgalomhoz, a pietizmushoz való viszonyára. Jóllehet Fronius ragaszkodott a lutheránus dogmatika alaptanításaihoz, de sokat merített Comenius nagyszabású iskolareformjaiból és Philipp Jacob Spener egyházkormányzati újításai-ból. Dogmatikai viták helyett számára a kegyesség, a vallásos életforma és a hívek lelki életének megújítása volt fontos. Számos pietistától eltérően elutasította az aszkézist, és helyén valónak tartotta a mulatságot, beleértve a táncot is. Feljegyzések is igazolják, hogy Fronius kapcsolatba lépett a pietizmus több fontos képviselőjével.

Kulcsszavak: Marcus Fronius, pietizmus, Brassó, Barcaság, Halle

Az erdélyi szász pietizmust hajlamosak vagyunk Andreas Teutsch, az orvosból lett világi vezér (1669–1730) és a szebeniek befolyása alatt megjelenő szellemi mozgásokkal azonosítani. Ennek nyilvánvaló oka, hogy a hazai források az ő konfliktusaikat jelenítik meg: Johannes Dietrich 1713-ban kezdett lázongása, majd ugyanekkoriban a szebeni iskolába hívott pietista tanárok eltávolítása, és – kissé később – a radikális pietistáknak tekinthető Petersen-követők zsinati elítélése és Dietrich újabb herezise 1726-ban hasonlóképpen a megjelölt kört helyezi előtérbe. Ha azonban például a hallei forrásokat vagy az ottani egyetemre beiratkozott diákok számát nézzük, sokkal kiegyensúlyozottabb képet kaphatunk. Brassó és néhány barcasági helység Halléban tanuló diákjai és pie-

tista szellemű fiatal papsága ugyanis jelentősebb számú, mint a szebenieké. Erre a jelenségre utaltam már 2001-es könyvemben is.¹

Annak, hogy a szebeniekéhez hasonló konfliktusokra a 18. század elején nem került sor, bizonyára oka volt az is, hogy a nagy műveltségű, türelmes Marcus Fronius volt 1703-tól Brassó első papja, majd 1706-tól haláláig a barcasági dékán is. Az 1659–1713 közt élt brassói férfiú még alsófokú iskolái alatt vagy előtt kikerült magyar szóra a közeli Székelyföldre, aminek később is hasznát vette: nem hivatalosan magyar nyelvet is tanított kezdő tanárként. Nem csak szülőhelye már akkor is híres gimnáziumában tanult, hanem két évig Szebenben is. Magától értetődő lehetett wittenbergi egyetemi beiratkozása, az persze nem, hogy igen hamar, tizenkét hónap után már eljut a *magister artium* címhez. Ezután is ambicionálta disszertációk, disputációk írását és kiadását, és az összegyűjtötteket itthon is megjelenteti (ami kevésbé gyakori). Nevezetesnek számított az is, hogy itthonról levelező kapcsolatban maradt wittenbergi tudós teológusokkal.

1686-ban apjának halálhírére visszatért hazájába és átvette három fivére nevelését. Ez nevezetes esztendő volt: nemcsak Buda felszabadulásának éve, hanem az Erdély Habsburg bekebelezéséhez vezető úton is fontos állomás. Különösen jelentős Brassó számára, ahol a polgárok egy része 1688 májusában megtagadta a Fellegvár átadását a császári csapatoknak. A két hétig tartó felkelés leveréssel, majd 1689 őszén súlyos megtorlással, a hangadók nyilvános lefejezésével végződött. Közben, 1689 áprilisában óriási tűzvész pusztította Brassót.² A tűzben pusztult el Fronius gazdag könyvtára és több kézírata, köztük egy Erdély-történet. Logikus, hogy ezt különösen nagy veszteségnek tekintette, mert a mű a közelmúltban készülhetett, amikor szabadabban élt. (A következő években iskolában vagy az egyházban vállalt munkával járó megkötöttség nem hagyott volna időt ilyesmire.) A következő évszázadba lépve sem volt nyugodtabb az élet Brassóban és környékén, a Barcaságban. A még bebetörő törökök és a hosszútávra berendezkedő osztrákok mellett a „kurutzenkrieg” a fő fronttól messze is évekig nehezítette vagy ellehe-

¹ FONT (2001: 76; 122).

² FRONIUS (1915), SZIRTES (2018).

tetlenítette a helységek közti közlekedést.³ 1690-ben lektor volt Brassóban, a tantervet Comenius elvei alapján dolgozta ki. 1696-tól Hőltővényben, 1701-ben pedig Barcarozsnyón volt lelkész, 1703 novemberében városi lelkésznek választották Brassóban, majd – mint már írtuk – barcasági dékán lett. Szokásba hozta az egyházlátogatásokat, amelyeket addig igen elhanyagoltak, valamint a vasárnap délutáni prédikációt és a gyermekek hitoktatását és katekizációját. Hőltővényben fiatal teológusokkal vitatkozásokat tartott, ugyanott a távolból való tanulókat, akik a szünidők alatt szállást vettek, a latin nyelvben oktatta.

A disszertációkon kívül tucatnyi iskolai, egyházi értekezése jelent meg. Verseiről elég általános az a vélemény, hogy szokatlanul könnyedek, játékosak. Két éneke bekerült a brassói énekeskönyvbe. Volt igénye arra is, hogy olvasmányos prózát írjon. Ilyen *A mennybe vezető titkos és elrejtett isteni bölcsesség*,⁴ amelyet kis címváltoztatással még kétszer megjelentetett. Ezt laikus felnőttek kátéjának szánta és ilyennek fogadtatta el. Így logikus, hogy az értekezésekhez hasonlóan, hűséges általában a lutheránus dogmák és gyakorlat fő elveihez. Legalább féltucat alkalommal azonban közbeiktat olyan kitérőket, amelyek spiritualista, vagy éppen misztikus szerzők jelentőségére figyelmeztetik az olvasót. Elhangzik szinte mindig Thomas a Kempis nevezetes *Nachfolgung Christi*,⁵ amit már Luther is értékelt, azután Johann Arndt neve és a *Vier bücher vom wahren Christentum*. Feltűnő, hogy nagyobb kitérőt találunk a rostocki Heinrich Müllerrel kapcsolatban.⁶ Müller nevéhez fűződik, hogy a mai keresztényeknek négy néma templombéli bálványa van: a szószék, a keresztelőmedence, a gyóntatószék és az oltár. Fronius ezek közül csak hármat sorol föl, majd mégis szentség voltukról hosszasan elmélkedik.⁷ Talán nem túlzás ezt az eljárást ahhoz hasonlítani, ami sokszor megfigyelhető cselekedeteiben és főleg nyilatkozataiban. Keresi, hogy milyen

³ Híre van annak is, hogy Fronius megírta a kuruc háború történetét. A kézirat valószínűleg elveszett.

⁴ FRONIUS (1704), Julius GROß (1925) kiadásában 226 oldal.

⁵ Éppen az erdélyi szászok számára készült Andreas Teutsch-féle szebeni kiadás okán. Ld. FONT (2001: 99–112).

⁶ Főművének magyar fordítása (*Lelki nyugosztaló órák*) és brassói kiadása is készült: MÜLLER (1681).

⁷ GROß (1925: 183).

köztes állaspontot lehet találni az ortodoxiához való hűség vagy attól való eltérés között.

Fronius fontosnak tartotta közösségének regionális identitását, s részletesen a nyelv tekintetében voltak javaslatai. Értéknek tekintette a dialektust, és feltűnt neki, hogy az erdélyi szász fiatalok az írott szót csak németül használják. Elnevezte nyelvjárásukat Dacicának és javasolta ennek komolyan vételét, a Hochdeutsch-csal való keveredés megszüntetését, alsóbb osztályokban iskolai használatát. Népszerűen úgy fejezte ki magát, hogy „a magyarisierung révén az erdélyi szászok vallássalókká lesznek, a germanisierung pedig alattvalóvá teszi őket.”⁸

Daniel Zikeli könyvet írt Fronius pályájáról, ebben a közvélekedést úgy foglalja össze, hogy gyermekeknek készült katekizmusai a konfirmálók tanításának előfutárai lettek, felnőttkátéi a bibliaórák gyakorláthoz vezettek, prédikációs tankönyve, a *Diaconus Barcensis*, fontos impulzus volt a teológusképzés megújításához, és iskolai rendtartása, a *Consilium de schola* új útra vezette az erdélyi oktatást.⁹

Feljegyzéseinek a kiadó által *Pietistica* alcímmel ellátott részében Fronius ilyen összefoglalást ad: „Már akkor sokak lelkét megragadta a németországi erkölcsök megjavításába vetett remény [...] Mintha az egész vallás a puszta hitvallásból és a vitából állna, a legtöbbjük csupán műveltségét fitogtatja, és a kegyesség – a név és a tett egyaránt – már-már gyűlölt, de egész biztosan megvetett dolognak számított. Így Spener néhány társával együtt saját erkölcsi indíttatásból igen hamar a katekizálással, feddhetetlen életmóddal és a bűnök iránti nyílt megvetéssel az emberek lelkét, felettébb szerencsés módon, a féktelenül burjánzó vitatkozásról a kegyesség felé fordította.”¹⁰

⁸ Jó összefoglalást ad a kérdéstről SZEGEDI (2002: 43–46). Az ilyen és hasonló nyilatkozatainak része lehetett abban, hogy az 1930-as években egyesek a náci ideológia előhírnökei közé sorolták Froniust.

⁹ ZIKELI (2007).

¹⁰ *Animos jam tum multorum tenebat spes corrigendorum in Germania morum... Ut omnis propemodum religio in confessione nuda et disputatione consisteret, neutiquam iam apud plerosque nisi eruditio creparetur, pietas et nomen et res invisae fere, contempta quidem certe erant... Vocatus igitur Spenerus ex more sibi cum paucis proprio illico et catechizando et innoxie vivendo atque vitia etiam apertius perstringendo animos hominum haud infeliciter ab intemperante rixandi pruritu ad pietatem coepit convertere...* GROß (1926: 69–70).

Sok pietistától eltérően Fronius nem tartotta a megújuláshoz szükségesnek az aszkézist, és pozitívan vélekedett például a táncról, sőt a fiatalok éjszakába érő mulatozását se tartotta ördögtől valónak; úgy gondolta, Isten se várja tőlünk csak a „kyrie eleison”, hanem a „Halleluját” is.¹¹

Nem csupán művei, magánjellegű feljegyzéseinek részletei tanúskodnak a kor legjelentősebb vallási áramlata, a pietizmus elmélyült ismeretéről, hanem az egyházi közéletben megtett gesztusai is megerősítik, hogy megfontoltan kiállt nézetei mellett. Az 1711-es zsinat során fölteszik a kérdést a lelkészi közösségnek, hogy vajon ordinálhassák-e lelkipásztorrá azokat a fiatalokat, akik Halléban teológiát végeztek. Fronius igennel válaszol, de hozzáteszi, hogy ha szükséges, akkor az illetőt a püspök vizsgálja meg, és úgy döntsön. Továbbá a jövőben Halle után más, a közvélekedés számára elfogadhatóbb egyetemet is látogassanak az erdélyiek.

Fronius komoly fenntartásokkal nyilatkozik már idézett feljegyzésében a korai August Hermann Franckéről, entuziazmusáról. A hallei teológiaoktatás, és az ottani iskolák pedagógiai gyakorlata iránt azonban nagy bizalom jeleit találjuk. Egyrészt egészen feltűnően megnövekszik a Halléban teológiára beiratkozó brassóiak és barcaságiak száma a Fronius brassói első pappá választása (1703) utáni években. 1704-ben 3, 1706-ban 7, 1707-ben 6, 1708-ban 3 beiratkozót tartanak számon. A *Franckesche Stiftungen* iskoláiban tanító informátorok közt egy szűkebb időszakban, 1727-től 1730-ig öt brassóit találunk.¹² Másrészt fennmaradt egy volt brassói diák Franckéhez címzett levele, amelyben arra emlékezteti a professzort, hogy Marcus Fronius várja Francke választát.¹³ Fronius haláláról is értesíti Franckét egykori erdélyi tanítványa.¹⁴

Andreas Teutsch és köre kezdeményezésére teljesen új gimnáziumot alapítottak Szebenben 1712-ben, igen tudatosan a hallei *paedagogium* mintájára. Erről a rektor, az éppen hivatalba lépett Christoph Nikolaus Voigt (1678–1732) Franckénak Halléba írja: Fronius volt az, aki az új is-

¹¹ A *Visitationsbüchlein* 146. tételében olvasható ez: GROß (1926: 307–308).

¹² FONT (2001: 99–108).

¹³ CSEPREGI (2015: 126–127; 708) Johannes Barbenius levele Franckénak, Jéna, 1710. szeptember 26. Barbenius Barcarozsnyóról származik, a brassói gimnázium tanulója volt 1699-től, majd hallei *studiosus*, 1710-től Jénában.

¹⁴ Andreas Jakob Dieterich levele 1713. június 6-án. CSEPREGI (2015: 182).

kolát és annak rektorát jókívánságaival köszöntötte, és fiát is ide íratta be.¹⁵ Voigt Francke közeli tanítványa (tíz évig gyermekei nevelője) volt. Hamarosan hasonló kötöttségű társa is lett: Johann Baptist Habermann volt hallei informátor. A szebeni reformgimnázium tanárai nem sokáig folytathatták munkájukat, a korlátolt és rosszindulatú papságnak már 1713 őszén sikerült egy olyan, világiakból és egyháziakból álló bizottságot létrehoznia, amelyben a világiak, Andreas Teutschék kisebbségbe kerültek. Közben az erdélyi vezérő generális, Steinville fülébe azt sügták, hogy a külföldi tanárok egy új egyházat akarnak létrehozni. Az érintetteknek – katonai fenyegetés nyomán – sürgősen el kellett hagyniuk az országot; Bécsbe mentek. Voigt levele Bécsből 1714. február 24-én az ellenük folyó vizsgálat mellett arról is tudósít, hogy a nemrég meghalt Marcus Fronius dolgait is átvizsgálták a velük (ti. Voigtékkal) folytatott levelezésük miatt – hiába.¹⁶

*

Már disszertációmiban fontos segítséget kaptam Fronius latin nyelvű írásainak értelmezéséhez Istvántól, illőnek találtam ezért, hogy születésnapra köszöntőül neki ajánljam az 1700 körüli Brassó vallási-iskolai világaról készült vázlatot.

Felhasznált irodalom

- CSEPREGI 2015 Z. CSEPREGI, *Die Hungarica Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle*, B. Klosterberg – I. Monok (Hrsg.), (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 39) Budapest, 2015.
- CSEPREGI–ORSÓS 2021 Z. CSEPREGI – J. ORSÓS (Hrsg.) „...daß er uns einen Correspondenten in Wien ausmache“ *Berichte, Briefe und Aufzeichnungen von dänischen und schwedischen Gesandtschaftspredigern in Wien (1705–1755)*, Budapest, 2021.

¹⁵ Voigt Franckénak 1712. június 23-án: Der h. dr. Fronius hat seinen sohn selbst hieher geschickt, und mir bey meiner ankunfft gratuliret. CSEPREGI–ORSÓS (2021: 122).

¹⁶ *Die bosheit der dortigen dummen und unweißenden geistlichkeit ist recht sehr groß. Ich weiß nicht, ob ich gemeldet habe, wie des sel. hn. Fronii sachen alle untersucht worden ex mandato bruti generalis um zu erfahren, was wir beyde für correspondentz gepflogen, nachdem sie aber alles in unschuldigen terminis befunden haben, ist es nun wieder stille.* CSEPREGI–ORSÓS (2021: 143).

- FONT 2001 FONT ZS., *Erdélyiek Halle és a radikális pietizmus vonzásában*, Szeged, 2001.
- FRONIUS 1704 M. FRONIUS, *Von der zum Himmel führenden Heimlichen und verborgenen Weisheit wie sie uns Gott durch seine Propheten und Apostel hat wissen lassen. Psal. 51. 8. I. Cor. 2. 7.* Kronstadt, 1704.
- FRONIUS 1915 *Magistri Marci Fronii fatalis urbis exustio anno 1689 (1689–1691)*, in: *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, VI., Kronstadt, 1915, 408–454.
- GROß 1925 J. GROß (ed.), *Marcus Fronius Leben und Schriften*, Kronstadt, 1925.
- GROß 1926 J. GROß (ed.), *Annales Ecclesiastici. Schriften des Mag. Marcus Fronius*, (Quellen zur Geschichte von Braşov-Kronstadt, VIII. 1. Heft.), Braşov-Kronstadt, 1926.
- MÜLLER 1681 H. MÜLLER, *Geistliche Erquickstunden*, Kronstadt, 1681.
- SZEGEDI 2002 E. SZEGEDI, *Geschichtsbewusstsein und Gruppenidentität: die Historiographie der Siebenbürger Sachsen zwischen Barock und Aufklärung*, (Studia Transylvanica, 28), Köln – Weimar – Wien, 2002.
- SZIRTES 2018 SZIRTES ZS., *Tanúvallatási jelentés az 1689. évi brassói tűzvészről, Lymbus – Magyarországtudományi forrásközlemények*, (2018), 323–347.
- ZIKELI 2007 D. ZIKELI, *„Ach schläfst du Siebenbürgen noch?“ Der siebenbürgisch-sächsische Pfarrer Markus Fronius (1659–1713). Studien zu Leben und Werk*, (Seria Academia, VI, Veröffentlichungen der Evangelischen Akademie Siebenbürgen) Bucureşti, 2007.

The antecedents of Pietism in Kronstadt: the works of Marcus Fronius

Marcus Fronius (1659–1713) was the first priest of Kronstadt (present-day Braşov, Romania), the economic centre of Transyloanian Saxons, the German-speaking population of which settled in the region in the Middle Ages, and at the same time the dean of the surrounding territory called Burzenland. The present paper focuses on those moments of his career that shed light on his relationship with the Lutheran religious renewal movement of the early eighteenth century, known as Pietism. While he abides by the main principles of Lutheran orthodoxy, he relies on Comenius for his large-scale school reforms and Philipp Jacob Spener for his ecclesiastical innovations. Instead of debates on dogmas, he considers piety, the renewal of the life and inner world of believers to be important. However, unlike many pietists, he rejects asceticism and considers joy and playfulness, including dancing, as appropriate. Historical records also reveal that he came into contact with prominent figures of Pietism.

Keywords: Marcus Fronius, pietism, Kronstadt, Burzenland, Halle